

LR Vyriausybei
Irvkanceliarija@lr.lt

LR Vidaus reikalų ministerijai
bendrasisd@vrm.lt

LR Teisingumo ministerijai
rastine@tm.lt

Siunčiama tik elektroniniu paštu

KREIPIMASIS DĖL POLICIJOS ĮSTATYMO PAKEITIMŲ PROJEKTO
2024-03-04

Raginame nedelsiant atsisakyti svarstomų Lietuvos Respublikos Policijos įstatymo Nr. VIII-2048 pakeitimų, įspėdami, kad šie pakeitimai: 1) diskriminuoja asmenis, patyrusius ar patiriančius psichikos sveikatos sutrikimus, turinčius intelekto ar (ir) psichosocialinę negalią; 2) pažeidžia valstybės tarptautinių Konvencijų įsipareigojimus ir yra nesuderinami su LR Vyriausybės programa; 3) kuria barjerus efektyviam pagalbos teikimui ir gavimui psichikos sveikatos krizių metu.

Tarp pakeitimų siūloma Policijos įstatyme keisti 23¹ straipsnį, kuriame prie „Rizikos grupės asmenų“ kategorijos priskiriami asmenis, kurie „*turi sveikatos apsaugos ministro tvirtinamame sąraše nurodytą psichikos ir elgesio sutrikimą*“. Tai reiškia, kad šiems asmenis galioja ir papildytas 23 straipsnis – pareigūnai gali „*lankytis gyvenamosiose patalpose, kuriose gyvena šio įstatymo 23¹ straipsnyje nurodyti rizikos grupės asmenys, kviesti ir (ar) pristatyti juos į policiją prevencinio pokalbio, kviesti ir (ar) pristatyti į policiją, taip pat oficialiai įspėti rizikos grupės ir kitus asmenis dėl neleistino priešingo visuomenės ar jos narių interesams elgesio, siųsti rizikos grupės ir kitiems asmenims prevencinius pranešimus, reikalaujamas laikytis teisės aktų reikalavimų ir nepažeidinėti viešosios tvarkos*“.

Rizikos grupės asmenų kategorijai priskiriant asmenis remiantis psichikos sveikatos diagnozių ar teisinio neveiksnumo sąlygomis, sustiprins žmonių, patyrusių ar patiriančių psichikos sveikatos sutrikimus ar turinčių psichosocialinę negalią diskriminaciją. Tai galime sieti su psichikos

sveikatos sutrikimų kriminalizavimu¹ - reiškiniu, kai psichikos sveikatos sutrikimų turintys žmonės netinkamai ir neproporcingai nukreipiami į baudžiamojo teisingumo sistemą, o ne į gydymo (ar kitokios paramos bei paslaugų) teikėjus. Jungtinių tautų (JT) Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro ataskaitoje taip pat pastebima, kad teisėsaugos pareigūnų, kaip pirmųjų reaguojančiųjų į psichikos sveikatos krizes, įsikišimas yra vienas iš trijų pagrindinių priežasčių, lemiančių daugiau nei 85 proc. su policija susijusių mirčių ir jėgos panaudojimo situacijos. Rekomenduojami alternatyvūs policijos darbo metodai.² Lietuvoje 2023 m. atlikto tyrimo³ metu ginamieji, turintys psichikos sveikatos sutrikimų, atskleidė stigmos paveiktą pareigūnų reagavimą. „Jie [policija] kaip visada. Jie saugosi vien pamatę mane, jau saugosi policija. Pradeda atstumo laikytis iškart jau saugosi mane.“ – pasakojo tyrimo dalyvis.

Minėto psichikos sveikatos sutrikimų turinčių žmonių sąrašo sudarymas gali tapti dar vienu barjeru norint kreiptis pagalbos į sveikatos priežiūros specialistus. 2022 m. LR Sveikatos apsaugos ministerijos užsakymu atliktas tyrimas⁴ atskleidė, kad Lietuvos gyventojams vis dar sunku pripažinti psichikos sveikatos sunkumus ir ieškoti reikiamos pagalbos. Taigi, grėsmė patekti į policijos akiratį gali dar labiau stabdyti žmones kreiptis pagalbos ir taip prisidėti prie stigmos. Laiku negauta pagalba savo ruožtu lemia sunkesnes būsenas ir ilgesnį atsigavimo laikotarpį. Net ir artimieji, žinodami, kad jų šeimos narys turi psichikos sveikatos sutrikimų, gali vengti kviesti policiją.⁵

Policijos įstatymo pakeitimai pasiūlyti netrukus po to, kai Lietuvoje įvyko rezonansinis atvejis – mirtinai policijos pašauta moters, turėjusi psichikos sveikatos sutrikimų ir reagavusi agresyviai pareigūnams siekiant ją sulaikyti. Mūsų ekspertinė nuomone, **siūlomi pakeitimai ne tik nepadės užtikrinti pareigūnų ir visuomenės saugumo, atvirkščiai, paveiks žalingai.**

Svarbu suprasti, kad policijos įstatymo pakeitimai reikšmingi didelei daliai visuomenės. Pasak Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO), bent 1 iš 4 asmenų per gyvenimą patiria psichikos sveikatos sutrikimą. 2022 m. Pasaulio sveikatos organizacijos ataskaitoje teigiama, kad 15 proc. darbingo amžiaus asmenų patiria psichikos sveikatos sutrikimą konkrečiu metu. Tai reiškia, kad

¹ Health and Human Rights Journal, First Responders with a Rights-Based Approach to Mental Health Crises (2021) <<https://www.hhrjournal.org/2021/10/first-responders-with-a-rights-based-approach-to-mental-health-crises>>

² Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Promotion and protection of the human rights and fundamental freedoms of Africans and of people of African descent against excessive use of force and other human rights violations by law enforcement officers (2021) <<https://undocs.org/A/HRC/47/53>>

³ Psichikos sveikatos perspektyvos, kartu su užsienio partneriais 2023 m. atliktas tyrimą „Ginamųjų su intelekto ar (ir) psichosocialine negalia teisės Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“ <<https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2023/07/LT-Ginamuju-su-negalia-teises-Lietuvos-baudziamojoje-justicijoje.pdf>>

⁴ LR Sveikatos apsaugos ministerijos užsakymu 2022 m. atliktas tyrimas „Stigmatizuojančios Lietuvos gyventojų nuostatos psichikos sveikatos srityje“

⁵ Human Rights Watch, Policing and People with Mental Health Conditions (2019) <<https://www.hrw.org/news/2019/09/12/policing-and-people-mental-health-conditions>>

didelei daliai žmonių prireikia psichikos sveikatos priežiūros paslaugų. Pagal siūlomus įstatymo pakeitimus visi jie gali atsidurti rizikos grupės asmenų sąrašė.

Siūlomi Policijos įstatymo pakeitimai neatitinka tarptautinių standartų. Pavyzdžiui, JT Žmonių su negalia teisių konvencijos, PSO rekomendacijų. Taip pat siūlomi pakeitimai **prieštarauja LR Vyriausybės programoje numatytiems tikslams** mažinti psichikos sveikatos stigmą ir „identifikuoti žmogaus teisių pažeidimus psichikos sveikatos priežiūros srityje“, yra nesuderinami su LR Sveikatos apsaugos ministerijos ir LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos veiklomis, siekiant įgyvendinti JT Žmonių su negalia teisių konvenciją, gerbti ir saugoti žmogaus teises, skatinti įtraukti į bendruomenę bei mažinti stigmą ir diskriminaciją.

Policijos įstatymo pakeitimai nesprenžia ir problemos, dėl kurios buvo parengti. **Nėra objektyvaus pagrindo psichikos sveikatos sutrikimo diagnozes ar teisinio neveiknumo statusą tam tikroje srityje sieti su asmens pavojingumu.** Kai kurie specialistai teigia, kad žmonės, turintys psichikos sveikatos sutrikimų, gali būti labiau linkę į nusikalstamas veikas tais atvejais, jeigu jie negauna tinkamos pagalbos. Tačiau daug ryškesnė tendencija – žmonės, turintys psichikos sveikatos sutrikimų, dažniau tampa smurtinių nusikaltimų aukomis. Šis šališkumas apima visą baudžiamojo teisingumo sistemą, kur asmenys su psichikos sveikatos sutrikimais automatiškai traktuojami kaip nusikaltėliai, suimami, apkaltinami ir įkalinami ilgesniam laikui, palyginti su kitais.⁶ Remiantis Amerikos psichologų asociacijos paskelbtu tyrimu, kuriame ekspertai analizavo nusikaltimus, kuriuos padarė žmonės, turintys rimtų psichikos sveikatos sutrikimų, tik 7,5 proc. šių nusikaltimų buvo tiesiogiai susiję su psichikos sveikatos sutrikimų simptomais. Policijos susidūrimo su psichikos sveikatos sutrikimų turinčių žmonėmis rodikliai atskleidžia statistiškai reikšmingesnį ryšį tarp nusikalstamumo ir tokių problemų kaip skurdas, nedarbas, benamystė, žalingas psichoaktyvių medžiagų vartojimas.^{7,8,9}

Kita vertus, policijos pareigūnai praktikoje susiduria su žmonėmis, kurie elgiasi agresyviai ir tuo pačiu metu patiria įvairias psichikos sveikatos būsenas, galbūt išgyvena psichikos sveikatos krizę. Kai kuriais atvejais tokioje būsenoje esantys žmonės gali reaguoti agresyviai, pavyzdžiui, kai bandoma prie jo ar jos priėti, fiziškai sulaikyti ar netgi pasirodžius uniformuotiems pareigūnams.

⁶ N. Ghiasi, Y. Azhar, J. Singh, Psychiatric Illness and Criminality (2023) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537064/>>

⁷ Bernardo Garcia Law, Specialusis pranešėjas asmenų su negalia teisių klausimais, Statistics About Mental Health And Crime (2023) <<https://bernardogarcialaw.com/2016/06/statistics-about-mental-health-and-crime/>>

⁸ American Psychological Association, Mental Illness Not Usually Linked to Crime, Research Finds (2014) <<https://www.apa.org/news/press/releases/2014/04/mental-illness-crime>>

⁹ J. D. Livingston, Contact Between Police and People With Mental Disorders: A Review of Rates (2016) <<https://ps.psychiatryonline.org/doi/10.1176/appi.ps.201500312>>

Dalis žmonių atsidūrusių tokiose situacijose turės psichikos sveikatos sutrikimų, intelekto ar (ir) psychosocialinę negalią. Kiti – galimai patirs sunkią psichikos sveikatos būseną dėl kitų, su ilgalaikiais psichikos sveikatos sunkumais nesusijusių, veiksnių. Taigi bendraujant su žmonėmis svarbiausia ne diagnozė, o būsenos įvertinimas ir pareigūno gebėjimas bendrauti su susijaudinusi ar sudirgusi, galbūt nesigaudančiu aplinkoje asmeniu. Agresijos tikimybę mažina gebėjimas jam ar jai padėti nurimti.

Šiuo metu policijos pareigūnams ir kitiems teisėsaugos specialistams itin reikalingi kokybiški mokymai. Tokie mokymai turėtų stiprinti pareigūnų žinias apie psichikos sveikatą ir psichikos sveikatos sutrikimus, deeskalavimo principus ir metodų taikymą. Be to, mokymai turėtų padėti suprasti, su kokiomis kliūtimis susiduria asmenys su psichikos sveikatos sutrikimais ar negalia teisingumo sistemoje. Dėl nepakankamų mokymų šioje srityje Lietuvai dar 2016 m. JT Žmonių su negalia teisių komitetas išreiškė pastabas, skatindamas teisėsaugą bendradarbiauti su NVO šioje srityje.¹⁰ Visi policijos pareigūnai turėtų būti specialiai apmokyti kovoti su numanomu šališkumu, stereotipais ir profiliavimu dėl lyties, etninės ar tautinės kilmės ir rasės bei negalios.

Labai svarbu, kad **Policija veiktų išvien su psichikos sveikatos paslaugų teikėjais.** Ypatingai padėtų novatoriškos psichikos sveikatos paslaugos, tokios kaip krizių intervencijos komandos^{11,12}, gebančios efektyviai vykdyti deeskalanciją, sumažinti agresyvaus elgesio pasireiškimo tikimybę nenaudojant prievartinių priemonių. Kita galimybė – savanoriškas registras asmenims, kuriems kyla rizika atsidurti situacijoje, kurioje dalyvauja policija. Tokiame registre galėtų būti pateikta informacija apie asmenų individualius pasirinkimus krizių metu.^{13,14} Taip pat į įstatyminę bazę galima įtraukti papildomas apsaugos priemones. Pavyzdžiui, pareigūnai gali prašyti papildomos informacijos apie asmens sveikatos būklę, kai reikalavimas yra proporcingas rizikai ir būtinas, kad pareigūnai galėtų galima tinkamai reaguoti į asmens poreikius. Šiuo atveju svarbu apibrėžti kriterijus, kurie užtikrintų proporcingos rizikos įvertinimą.¹⁵

¹⁰ JT Žmonių su negalia teisių komitetas, Baigiamosios pastabos dėl pirminės Lietuvos ataskaitos (CRPD/C/LTU/CO/1) (2016) <<http://www.ndt.lt/jungtiniu-tautu-neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-lietuvai>>

¹¹ Human Rights Watch, Policing and People with Mental Health Conditions (2019) <<https://www.hrw.org/news/2019/09/12/policing-and-people-mental-health-conditions>>

¹² Nick Greco, Cops & Mental Illness Calls: Can We Break the Cycle? (2023) <<https://calibrepress.com/2023/08/cops-mental-illness-calls-can-we-break-the-cycle/>>

¹³ Brianna Andrews, 'Special Persons Registry' aims to improve relations between police and people with special needs, mental illness (2023) <<https://www.news4jax.com/news/local/2023/12/27/special-persons-registry-aims-to-improve-relations-between-police-and-people-with-special-needs-mental-illness/>>

¹⁴ B. del Pozo, M. T. Compton, Voluntary Registries: Filling the Critical Information Gap in First Response to Mental Health Crises (2022) <<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-law-medicine-and-ethics/article/abs/voluntary-registries-filling-the-critical-information-gap-in-first-response-to-mental-health-crises/D51A64278564D6867678C5CC500F1B5F>>

¹⁵ College of Policing, Mental vulnerability and illness (2022) <<https://www.college.police.uk/app/mental-health/mental-vulnerability-and-illness>>

Tarptautinės organizacijos (JT, PSO¹⁶) pabrėžia, kad **su psichikos sveikata ir negalia susiję įstatymų pakeitimai reikalauja papildomų svarstymų** tam, kad įstatymai būtų suderinti su žmogaus teisių standartais. Mes esame pasiruošę dalyvauti tolimesniame įstatymo svarstyme, pasidalinti savo ekspertinėmis žiniomis ieškant alternatyvių sprendimų visuomenės saugumui užtikrinti.

VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“

Direktorė

Karilė Levickaitė

Kreipimąsi palaiko:

Koalicija “Psichikos sveikata 2030”

Lietuvos negalios organizacijų forumas

Žmogaus teisių organizacijų koalicija

¹⁶ <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/mental-health-human-rights-and-legislation>